

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 40/2013.

UDK: 904:726.54(497.5 Uzdoľje)
Izvorni znanstveni rad

Nikola JAKŠIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Obala Kralja Petra Krešimira IV., br. 2
HR - 23000 Zadar
njaksic@unizd.hr

U selu Uzdoľju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira

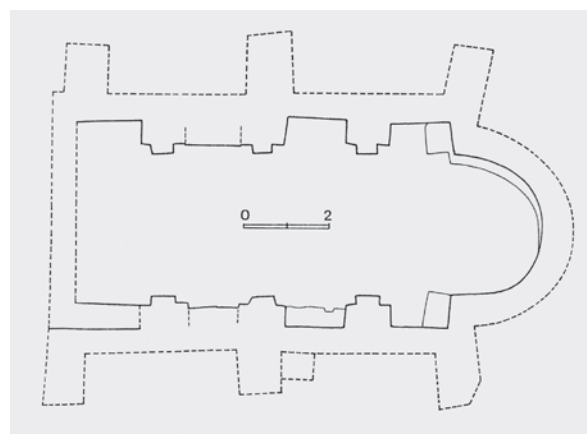
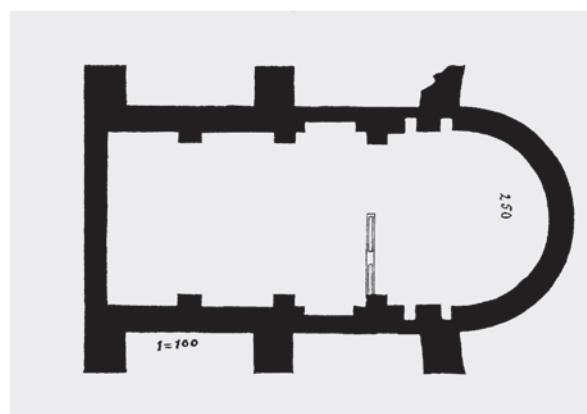
There was no erected church during
the time of Prince Muncimir in the village
Uzdoľje near Knin

U članku se komentiraju rezultati arheoloških istraživanja srednjovjekovne crkve u Uzdoľju te se zaključuje da je crkvu podigao župan Ivan u 12. stoljeću što je ostalo zabilježeno i u natpisu nadvratnika. Brojni predromanički reljefi pronađeni na tom lokalitetu potječu uglavnom s nekoliko kilometara udaljenog položaja na Crkvini u Biskupiji kod Knina, a manji je broj reljefa i s Lopuske glavice u Biskupiji. Trabeacija oltarne ograde iz 895. godine s natpisom kneza Muncimira podrijetlom je također s Crkvine u Biskupiji. Vrlo kvalitetan zabat s Muncimirovim natpisom isklesan je u Benediktinskoj klesarskoj radionici koja je djelovala i ranije, u razdoblju vladavine kneza Branimira.

Ključne riječi: knez Muncimir, Uzdoľje, Biskupija kod Knina, klesarske radionice

Trabeacija oltarne ograde s uklesanim natpisom kneza Muncimira pronađena je u ruševinama crkvice na pravoslavnom groblju Sv. Luke u Uzdolju kod Knina. O važnome je nalazu izvijestio Frano Radić već u drugom broju Starohrvatske prosvjete¹. Tada još nisu bili poznati svi dijelovi natpisa, posebice ne oni koji se odnose na preciznu dataciju u godinu 895. Tridesetak godina nakon Radićeve objave o povijesti i sudbini nalaza s istog lokaliteta piše L. Marun pa iz njegova izvješća saznajemo više detalja, primjerice da je prvi ulomak s dočetakom kneževog imena MYR pronađen 1890., a drugi s njegovim početkom ...Q:MUNCI dvije godine poslije². Arhitrav s natpisom na kojemu je pak uklesana godina, Marun je pronašao tek 1926. godine i to ne na istom položaju, nego na glavici zvanj *Grobница* gdje je također bilo starinsko groblje³. Zanimljivi su ujedno Marunovi dnevnički zapisi iz kojih se razabire da je fra Lujko tijekom cijelog života ponovno obilazio ruševine na groblju Sv. Luke ne bi li pronašao još dijelova Muncimirova natpisa i drugih predromaničkih reljefa. O tomu kako dijelove natpisa nije bilo jednostavno na terenu pokupiti svjedoči njegov dnevnički zapis od 19. travnja 1905. godine koji citiram u cijelosti: "Bio sam obaći pravoslavno groblje u Uzdolju. Opazio jedan nadpisni ulomak naše dobe, ali ga nesmjelo od usplahireni seljana što tu dođoše pregledati. Preporučio sam pouzdanom seljancu da mi ga donese"⁴.

Tloris ostataka crkve na groblju Sv. Luke objavio je F. Radić 1896. godine i to u članku u kojemu ga uspoređuje s tlorisom crkve Sv. Silvestra na Biševu⁵. Od tada ga se koristi u literaturi i na njemu se temelje zaključci o povijesnoj građevini. Zanimljiv je, međutim, komentar L. Maruna o tom tlorisu iz prosinca 1926. godine: "Ovdje sam pomljiivo sravnio tlocrt crkve, koji nam je pred 25 godina bio izra-

sl. 1. Usporedni tloris ruševina crkve u Uzdolju: a. prema: F. Radiću; b. prema: I. Fiskoviću.

dio nadcestar Defin. Uvjerio sam se, ujedno i prof. Katić da tlocrt je pogrešno napravljen, jer su zidovi srušene crkve tada bili dosta pokriveni sa ruševinama, pa zato u našoj *SHP*, ovaj tlocrt je objelodanjen a odatle pogrešno ga i dr. Vasić reproducira u svoje djelu"⁶. Problem tlorisa Maruna je mučio i poslije, pa o svojem posjetu lokalitetu 29. lipnja 1927. zapisuje: "Na žalost, ni ovom prilikom nisam mogao sravniti tlocrt objelodanjeni crkve, jer nismo od seljana smili odstraniti ono malo nasutih kamenja"⁷.

Koristeći taj netočni tloris i ne poznavajući arhitektonske ostatke iz autopsije, razni su autori počeli tumačiti crkvicu u Uzdolju kao ranokršćansku građevinu, primjerice Tomislav Marasović⁸, Branka

¹ F. RADIĆ, Ruševine crkvice sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskog kneza Mutimira, *Starohrvatska prosvjeta* 1/2, Knin, 1895., str. 74-78.

² L. MARUN, Ruševine crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrv. kneza Mutimira, *Starohrvatska prosvjeta*, N. s., II/3-4, Zagreb, 1927., str. 284.

³ L. MARUN, Ruševine crkve Sv. Luke, str. 291 i 292.

⁴ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*. (Priredila: M. Petrić) Split, 1998., str. 136.

⁵ F. RADIĆ, Starinske crkve i samostani hrvatskih benediktinaca kod Komize na otoku Visu i na susjednom otoku Biševu, *Starohrvatska prosvjeta*, 2/3, Knin, 1896., str. 159.

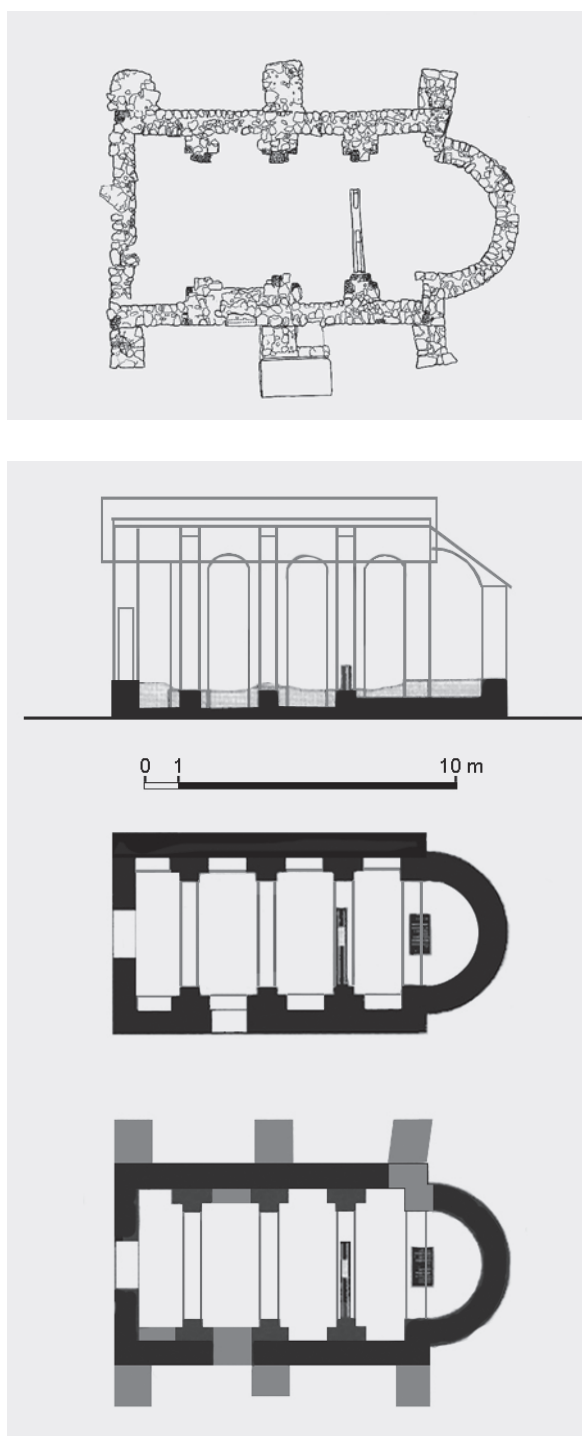
⁶ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 285.

⁷ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 289.

⁸ „Po širokoj polukružnoj apsidi može se pretpostaviti da je i ovdje riječ o korištenju starokršćanske crkve, ali raspored lezena i niša u unutrašnjosti, isto tako kao i dubokih vanjskih kontrafora, upućuje na zaključak o presvođenju crkvenog prostora u ranome srednjem vijeku”. (T. MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Split, 1994., str. 181).

Migotti⁹, Pascal Chevalier¹⁰, a njihove pretpostavke prenosi i Vedrana Delonga¹¹. Tek I. Fisković donosi korigirani tloris zatečenih ruševina na terenu no s istom idejom o mogućem ranokršćanskom podrijetlu građevine (sl. 1)¹².

Treće, najnovije izvješće o iskapanju crkve u Uzdoľju relativno je svježije, a rezultat je sustavnijih arheoloških istraživanja provedenih na lokalitetu nakon Domovinskog rata 2001. i 2002. godine. Iz njega saznajemo da su na tom lokalitetu vođena arheološka istraživanja i tijekom 1993. i 1994. godine dok je Uzdoľje bilo pod srpskom okupacijom i to od strane prof. Đorđa Jankovića s beogradskog univerziteta¹³. Istraživanja iz 2001. i 2002. godine neobično su važna jer je sakralna građevina u cijelosti otkrivena i konzervirana, a pronađeni su i novi kameni ulomci koji omogućuju da se bolje objasni povijest izgradnje same crkve. Otkriveni ostatci pokazuju da je riječ o jednobrodnoj crkvi pravokutne osnove s polukružnom apsidom na istoku čiji je interijer raščlanjen u četiri traveja polupilonima raspoređenima uz nutarnje uzdužne zidove građevine (sl. 2). Naknadno je, sredinom 15. stoljeća na vanjskom oplošju prizidano šest kontrafora, što je bilo poznato¹⁴, a bez svake sumnje radi učvršćiva-

sl. 2. Crkva u Uzdoľju, tloris i prijedlog rekonstrukcije, prema: Lj. Gudelju.

nja zida potiskivanog bačvastim svodom. Konačno smo se našli u prilici usporediti onaj stari tloris s povijesnim ostacima na terenu i razabrati koliko je bio netočan i na koji je način pogrešno usmjeravao zaključivanja. Višekratno pretpostavljenoj ranokršćanskoj fazi u izgradnji crkve, na terenu nema traga. Sakralni četverotravejni interijer raščlanjen je polupilonima po svojim uzdužnim zidovima koji su

⁹ B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Zagreb, 1990., str. 53, bilj. 231.

¹⁰ P. CHEVALIER, *Ecclesiae Dalmatiae*. II/1, Rome, 1995., str. 183-184.

¹¹ „Zasad se pretpostavlja da je izvorno iz starokršćanskog doba“ (V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996., str. 155).

¹² I. FISKOVIĆ, Apport des reconstructions d'eglise de l'antiquité tardive dans la formation du premier art roman sur le littoral Croate, *Hortus artium medievalium*, 1, Zagreb - Motovun, 1995., str. 24.

¹³ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana u Uzdoľju kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 32, Split, 2005., str. 53-75. Spomenici otkopani u istraživanjima Đ. Jankovića pronađeni su u obiteljskoj kući u Uzdoľju (ovdje sl. 3, 8, 24b). Godine 1995. preneseni su u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (A. MILOŠEVIĆ, Nove akvizicije Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1995. do 2000. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000., str. 322-325).

¹⁴ Sačuvan je ugovor o izgradnji ovih pilona u kojemu se braća Ivan i Luka Hreljić obvezuju svećeniku Martinu Ostojiću načiniti šest pilona s vanjske strane crkve Sv. Ivana u Uzdoľju. U literaturi je ovaj ugovor spominjan više puta no tek je nedavno u cijelosti objavljen njegov prijepis kod: E. HILJE, Šibenski graditelj i klesar Ivan Hreljić u svjetlu arhivske građe, *Ars Adriatica*, 3, Zadar, 2013., str. 146-147.

sagrađeni zajedno s apsidom (znatno različitom od one na starom florisu).

Interpretirajući arhitektonske ostatke i nastojeći crkvicu tipološki odrediti, istraživač, Ljubomir Gudelj bio je primoran upozoriti na srodna rješenja poznata mu samo uz obalu, poglavito u srednjovjekovnom graditeljstvu južne Dalmacije u 11. i još više u 12. stoljeću¹⁵. To je, dakako, u raskoraku s podacima uklesanim na trabeaciji iz Uzdolja datiranoj u 895. godinu. Tako je Gudelj nastojao do sada poznate činjenice pomiriti pa prenosim dijelove njegova teksta: *Skladan tlocrt, način unutrašnje podjele prostora, a osobito neraščlanjene vanjske stijenke zidova, bliže su arhitektonskim koncepcijama iz druge polovice 11. ili iz 12. stoljeća, te ukazuju na mogući kasniji datum gradnje uzdoljske crkve u ovom obliku*¹⁶.

*Nedvojbeno, riječ je o ranosrednjovjekovnoj građevini, što potvrđuju način zidanja i pronađeni elementi predromaničkoga kamenog namještaja. Precizniji datum njezina podizanja teže je odrediti bez nastavka istraživanja i utvrđivanja porijekla ranije prikupljenih ulomaka, među kojima i djelomice sačuvane trabeacije s imenom hrvatskog kneza Muncimira iz godine 895 (naglasio: N. J.). Dimenzije oba sačuvana elementa, arhitrava i zabata, odgovaraju gredi stipesa zatečenoj između para istočnih pilona, i oltarnoj pregradi koja se nalazila na tome mjestu. Ta činjenica ukazuje na njihov izvorni položaj u građevini podignutoj koncem 9. stoljeća*¹⁷. Govoreći o raznorodnim ulomcima reljefa pronađenim na samom lokalitetu, ponovno izražava sumnju da su svi izvorno pripadali ovoj crkvi u Uzdolju: *Ostaje upitno označavaju li ove razlike toliko intervencija u interijeru crkve, improvizacije tijekom pojedinih zahvata, ili pak izvorno porijeklo pojedinih ulomaka valja tražiti na drugome položaju u Kosovu polju (naglasio: N. J.)*¹⁸.

Ovim se Gudeljevim izvješćem koristi Tomislav Marasović pa obrađujući crkvicu u Uzdolju kaže: *Crkva sv. Ivana u Uzdolju jednobrodna je građevina četverodijelne podjele unutrašnjosti, presvođena bačvastim ili križnim svodovima, vjerojatno sagrađena na mjestu ranije starokršćanske ili predroma-*

*ničke crkve*¹⁹. U nastavku nudi sažetak građevinskih faza pa kaže:

1. *Na glavici u Uzdolju sagrađena je u V. ili VI. stoljeću starokršćanska crkva sv. Ivana. Ne ukazuje, međutim, na materijalne ostatke!*

2. *Crkva je preinačena krajem IX. stoljeća postavljanjem predromaničke oltarne ograde. Opet nema tragova crkvene građevine, tek dijelovi oltarne ograde.*

3. *Krajem XI. stoljeća (ili početkom XII.) sagrađena je na istom mjestu ranosrednjovjekovna crkva kasnijeg razdoblja karakteristične četverodijelne unutarne raščlanjenosti*²⁰. Ova je građevina dokumentirana i dijelom fizički sačuvana.

Uskladimo li napisano sa stvarnim stanjem koje je ponudilo istraživanje, dobivamo sljedeći rezultat koji se dosta razlikuje od dosad napisanog:

1. Ranokršćanskoj građevini nema nikakva traga no, nekim se autorima čini da romanička crkva tipološki odgovara ranokršćanskoj pa stoga uvode i tu fazu kao početnu u gradnji crkve.

2. Nema, što je još važnije, ni graditeljskih ostataka predromaničke građevine, no s obzirom na to da je u iskapanjima pronađeno mnogo ulomaka predromaničkog liturgijskog namještaja, valjalo je pretpostaviti i tu fazu, posebno stoga što je u interijeru ostao sačuvan stipes oltarne ograde koji je razvidno autorima ključni dokaz o predromaničkoj fazi crkve, premda ju u sačuvanom zidu nije moguće nikako potvrditi. Propušta se ipak naglasiti važna činjenica da je stipes svojim položajem neobično prikladno usuglašen s arhitektonskom raščlambom postojeće građevine, dakle one romaničke!

3. Na lokalitetu postoji samo jedna građevina, a ta svojim karakteristikama odaje gradnju kasnog 11. ili 12. stoljeća. Raspoznao ju je nakon sustavnih iskapanja Lj. Gudelj, a uskoro nakon toga prihvatio i T. Marasović.

Svojim temeljnim prostornim rješenjem, četverotravejna crkvica u Uzdolju doista ne pokazuje nikakvih dodirnih točaka s predromaničkom arhitekturom poznatom na tlu kneževine Hrvatske u 9. stoljeću. Prisjetimo li se pritom da bi njezin naručitelj morao biti sam hrvatski knez, očekivali bismo građevinu koncepcijski blisku prostornim rješenjima crkve na Lopuškoj glavici u Biskupiji ili pak crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine. Naime, i to su

¹⁵ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 55.

¹⁶ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 56.

¹⁷ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 56.

¹⁸ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 58.

¹⁹ T. MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*. Vol. 2, Split, 2009., str. 555.

²⁰ Isto.

sl. 3. Arhitrav s naknadno uklesanim natpisom župana Ivana iz Uzdoľja, foto: A. Z. Alajbeg.

jednobrodne crkve sa svetištem okrenutim prema istoku, a relativno su dobro datirane u sredinu i u drugu polovinu 9. stoljeća. Pa ipak, crkva u Uzdoľju, nema s njima ništa zajedničkog, razlikuje se u prostornoj koncepciji svetišta i ne posjeduje naglašenu artikulaciju zapadnog pročelja povezanu uz posebne funkcije o čemu je u posljednjim desetljećima mnogo pisano²¹. U takvim okolnostima doista se moramo zapitati je li riječ uopće o arhitekturi iz Muncimirova doba. Prostorni se koncept građevine tomu izravno protivi, ukazujući na iskustva romaničkog graditeljstva istočnojadranskog uzmorja koja nisu poznata prije kasnog 11. stoljeća.

Kao što je poznato iz povijesnih izvora, crkva u Uzdoľju bila je posvećena sv. Ivanu, o čemu svjedoči ugovor s Ivanom i Lukom Hreljićem koji su crkvi prizidali tri para vanjskih pilona 1458. godine²². U vezi sa spomenutim titularom važno se prisjetiti arhitrava pronađenog u Uzdoľju koji je bez sumnje povezan s izgradnjom same crkve, jer je na njemu uklesan sljedeći tekst: IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT (sl. 3). Natpis je temeljito raščlanila Vedrana Delonga, zaključujući da je mogao nastati ili krajem 11. ili pak početkom 12. stoljeća²³. Tekst je uklesan na jednom starijem predromaničkom arhitravu kojemu je već utvrđeno izvorno podrijetlo sa susjednog lokaliteta, a to je Crkvina u Biskupiji kod Knina. Uvažavajući svu argumentaciju koju je autorica iznijela, valja kazati

da je natpis u obliku u kojem je sročeni, nastao svakako tek u 12. stoljeću, nipošto ranije. U svakom slučaju natpis župana Ivana i gradnja romaničke crkve posvećene sv. Ivanu moraju se dovesti u tijesnu vezu, što znači da je natpis morao biti na građevinu postavljen pri izgradnji same crkve, i to najvjerojatnije nad njezinim ulaznim vratima²⁴. Crkva je zapravo podignuta kao zadužbina kninskog župana Ivana. On je za titulara zadužbine izabrao, a koga bi drugoga nego svetog Ivana, vjerujući da će time postati njegovim štíćenikom²⁵. Pritom ju je obdario posjedom te ju je predao na upravu i korištenje opatiji Sv. Bartolomeja na Kapitulju kod Knina u vrijeme kad je opatom bio stanoviti Petar. To, naime, stoji u natpisu čiji sadržaj sada prenosim u prijevodu V. Delonge: *Župan Ivan opatu Petru, župan posjed (dobro) ustupaše (odnosno ustupio je)*. Tu je zapravo sve u suglasju, crkva i natpis iz istoga doba s posvetom zaštitniku samog donatora²⁶. Ovako sagledane okolnosti, po kojima se izgradnja crkve Sv. Ivana u Uzdoľju ne može datirati prije 12. stoljeća, otvaraju, dakako, problem poznatoga natpisa kneza Muncimira datiranog 895. godinom, a čiji su dijelo-

²¹ M. JURKOVIĆ, Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26, Split, 1986./1987, str. 61-86. – T. MARASOVIĆ, Westwerk u Hrvatskoj predromanici, *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* (ur. M. Jurković, T. Lukšić), Zagreb, 1966., str. 215-222.

²² Vidi bilj. 14.

²³ V. DELONGA, Natpis župana Ivana iz Uzdoľja kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 25, Split, 1998., str. 12.

²⁴ Njegova dužina izravan je putokaz o širini zapadnog ulaza. Naime prema arheološkom izvješću izvorna širina ulaza nije poznata. (LJ. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 56).

²⁵ Prisjetimo se teksta na krstioničkom zdcnu na kojem je uklesano ime kneza Višeslava: *hoc Iohannes presbiter ... opus bene compsit devote in honore videlicet sancti Iohannis Baptiste vt intercedat pro eo clientuloque suo*. Ideja je posve ista. Stil, vrijeme i okolnosti nastanka tekstova međutim bitno se razlikuju.

²⁶ Treba se složiti pritom s autoričinom konstatacijom da su takvi i slični zapisi poput ovoga na arhitravu iz Uzdoľja, vrijedili tada i kao akt o darovanju, ali i kao "vlasnički list", odnosno javna potvrda o pravima nad posjedovanim dobrima., V. DELONGA, Natpis župana Ivana, str. 33.

vi pronađeni u njezinim ruševinama i na susjednim položajima. Razvidno je stoga da je i ta trabeacija, kao uostalom i onaj arhitrav na kojemu je naknadno uklesan donatorski natpis župana Ivana, donesen s nekog drugog položaja. Tome se na prvi pogled protivi tek jedna važna činjenica, a ta je, da je u ruševinama crkve *in situ*, ostao sačuvan veći dio praga s utorima za uglavljivanje oltarne ograde. To je važna činjenica jer svjedoči da je oltarna ograda bila tu postavljena i to upravo ona s natpisom kneza Muncimira. Dakle, u građevini 12. stoljeća bila je montirana oltarna ograda iz 895. godine. Ona je, naime, bila već prije demontirana s položaja na kojemu je nekoć stajala, baš kao i onaj prepravljivi arhitrav na kojem je uklesan donatorski natpis župana Ivana, koji je bio postavljen u interijeru srednjovjekovne crkve Sv. Marije u Kosovu, današnjoj Crkvi u Biskupiji kod Knina. No, postavši sjedištem hrvatskoga biskupa, ta je crkva u drugoj polovini 11. stoljeća dobila novu trabeaciju s figuralnim zabatima među kojima se posebno ističe onaj s likom Bogorodice²⁷. Muncimirova je trabeacija od tog trenutka bila odložena, pa je mogla poslužiti nekoj novoj svrsi. U razdoblju izgradnje crkve Sv. Ivana u Uzdojlu, oltarne su ograde još uvijek stajale u većini, ako ne u svim, sakralnim interijerima diljem hrvatskog kraljevstva²⁸. Prisjetimo se da je nedugo potom podignuta oltarna ograda u kninskoj župnoj crkvi Sv. Stjepana²⁹. Isto tako valja kazati da je već u drugoj polovini 11. stoljeća, ako ne i prije, znatnije opao intenzitet izgradnje sakralnih objekata na kopnenom dijelu kraljevstva. Spomenuti napor oko izgradnje župske crkve Sv. Stjepana u Kninu ili pak likovno "osvježanje" interijera Sv. Marije u Kosovu novom trabeacijom s prikazom Bogorodice, jedini su projekti vrijedni spomena na širem kninskom prostoru. Važnih pak projekata iz 12. stoljeća ne poznajemo. Zadužbina kninskog župana Ivana u Uzdojlu utoliko nam pokazuje ambicije, a još više mogućnosti i dosege ondobne lokalne svjetovne vlasti. One se toliko zorno zrcale u samome tekstu na nadvratniku, da im je gotovo suvišan svaki komentar. Tekst je nadasve jezgrovit, gramatički nedosljedan,

²⁷ N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, str. 49-54.

²⁸ T. BURIC, Predromaničke oltarne ograde - vijek upotrebe i sekundarna namjena, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 24, Split, 1997., str. 57-76.

²⁹ O vremenu gradnje ove crkve i njezine oltarne ograde vidi: N. JAKŠIĆ, Romanička klesarska radionica iz Knina, *Peristil*, 24, Zagreb, 1981., str. 27-33.

grafički i klesarski inferioran u odnosu na tekstove iz prethodnog razdoblja. Samu izgradnju karakterizira naglašeno pribjegavanje uporabi spolija, što je izvanredno dobro dokumentirano u donatorskom natpisu, a kad tome dodamo i Muncimirovu trabeaciju preuzetu sa "skladišta" Sv. Marije u Kosovu, sve postaje još zanimljivije i razumljivije. Pritom je kninski župan Ivan, kao izravni predstavnik kraljevske vlasti, raspolagao s onim što je vladarska baština, čemu su, bez sumnje, u tom trenutku pripadali i demontirani dijelovi nekoć skupocjenih oltarnih ograda iz nekadašnjeg vladarskog mauzoleja na današnjoj Crkvi u Biskupiji. Pišući o ulomcima predromaničke skulpture iz ruševina crkve Sv. Ivana u Uzdojlu, Lj. Gudelj navodi sljedeće činjenice: *Skupa s ranije prikupljenim kamenim spomenicima ovi ulomci nisu dostatni za rekonstrukcije pojedinih cjelina načinjenih od različitih vrsta kamena. Riječ je o sastavnicama najmanje četiri predromaničke oltarne pregrade, te o drugim dijelovima crkvenog namještaja*³⁰. Iznese činjenice primorale su ga na sljedeći zaključak: *Upotreba različitog materijala, izbor geometrijskih likovnih motiva i vrsnoća klesarske obradbe svjedoče o nizu preinaka u interijeru crkve (naglasio: N. J.) svetog Ivana tijekom prvih stoljeća njezina života*³¹. Primjedba je na mjestu, samo se to ne može odnositi na crkvu u Uzdojlu. Te brojne preinake oltarne ograde koje se raspoznaju u različitim morfologijama reljefa, karakteristične su upravo za crkvu Sv. Marije u Kosovu (Crkva u Biskupiji), što nije potrebno dodatno pojašnjavati, jer je to već davno dokazano³². Pokazuje se ujedno da je raspolaganje odloženim, a još uvijek skupocjenim reljefima iz katedrale bilo i tijekom 12. stoljeća privilegij svjetovne vlasti, u konkretnom slučaju župana Ivana. Prema njegovu nahođenju, odnosno nahođenju njegovih graditelja, odabrani su reljefi koji će interijer njegove zadužbine učiniti raskošnijim³³. Razvidno je to iz činjenice da je na

³⁰ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 57.

³¹ Lj. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 58.

³² N. JAKŠIĆ, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, (Fiskovićev zbornik) Split, 1980., str. 97-110.

³³ Može se naravno postaviti prigovor ovakvom tumačenju, posebno stoga što bi podaci iz Muncimirova natpisa bili u koliziji sa sadržajem Ivanova natpisa. No, s druge strane valja voditi računa i o tome da je Muncimirov natpis na trabeaciji svjedočio da je riječ o davnoj kneževskoj donaciji što je samome posjedu jamčilo veću sigurnost pred uzurpatorima.

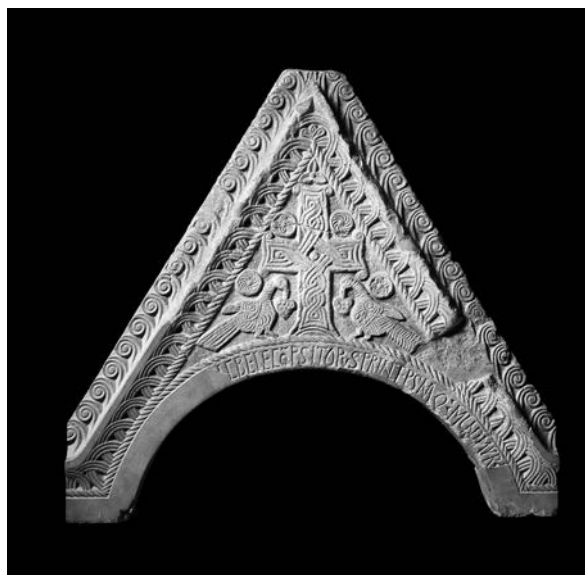
sl. 4. Ulomak arhitrava iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg

oltarnu ogradu novogradnje postavljena trabeacija koja je u umjetničkom ili zanatskom smislu već ocijenjena kao vrhunac ostvarenja u hrvatskoj skulpturi 9. stoljeća³⁴. I drugi ulomci pronađeni u Uzdojlu iznimnim klesarskim kvalitetom ukazuju na to da su bili pažljivo birani prije nego što su doneseni na novu lokaciju.

Prenio sam Gudeljev zaključak o tome da su na lokalitetu utvrđeni dijelovi najmanje četiriju različitih oltarnih ograda. Ovaj se njegov zaključak temelji na uvidu u pronađene reljefe, no Gudelj ih nije potanje raščlanjivao. A raščlamba je neophodna jer će samo tako biti moguće sustavnije zaključivati o izvornom podrijetlu pojedinih reljefa ili njihovih skupina.

Već je istaknuto da je greda s uklesanim donatorskim natpisom župana Ivana podrijetlom sa Crkvine u Biskupiji. Oko toga nema dvojbe, ne samo stoga što se raspoznaje kao klesarija *Majstora koljanskog pluteja* koji je klesao jednu od oltarnih ograda na Crkvini, nego je i dimenzijama usklađena s ulomcima tamo pronađenih greda čija visina varira od 23 do 25 cm, a debljina im je oko 13,5 cm³⁵. Greda iz Uzdojlja je visoka 25, a debela 14 cm³⁶. Na ostatku izvornog natpisa, koji je poništen uklesavanjem Ivanova, naslućuje se dio prethodnog teksta "Virgo", pa se time i sadržajno usuglašava s onim na Crkvini u Biskupiji na kojem je ostatak teksta MAR(ia)E NEC N(on) ET S(an)C(t)I STEFA... kao i s poznatom nam činjenicom da je crkva bila posvećena Bogorodici (sl. 4).

Što se tiče same trabeacije s natpisom kneza Muncimira pronađene u Uzdojlu, ta se sastoji od

sl. 5. Zabati s natpisom kneza Muncimira i župana Budimira, foto: A. Z. Alajbeg

jedne prilično cjelovite grede i gotovo jednako tako cjelovitog zabata. O njenoj radioničkoj pripadnosti u literaturi dugo nije bilo pokrenuto pitanje. Međutim, u dvama sam tekstovima, 2006. i 2008. godine, ukazao na znatnu morfološku podudarnost Muncimirova zabata s onim iz Kule Atlagića na kojemu je uklesano ime (B)udimer (sl. 5)³⁷. Taj je, pak, zabat jedan od najljepših reljefa isklesanih u *Benediktinskoj klesarskoj radionici* u kojoj su isklesane poznate trabeacije s natpisima na kojima je uklesano ime kneza Branimira, iz Nina, Muća i Otre-

³⁴ N. JAKŠIĆ, "Et ils s'émervellèrent" - *L'art médiéval en Croatie*. Paris, 2012., str. 42.

³⁵ *Hrvati i Karolinzi - Katalog*. (Ur.: A. Milošević), Split, 2000., str. 202. (Dalje: *HiK Katalog*),

³⁶ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u rano-srednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996., str. 236.

³⁷ N. JAKŠIĆ, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*. Zagreb, 2006., str. 81-85 i N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I*. Zadar, 2008., str. 115-117.

sl. 6. Ulomci dvaju zabata iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg; fototeka Muzeja HAS.

sa³⁸. Time je zapravo i Muncimirov zabat uključen u istu klesarsku produkciju, dakle u *Benediktinsku klesarsku radionicu* koja nastavlja svoju djelatnost i nakon Branimirova razdoblja i koja u posljednjem desetljeću 9. stoljeća, u doba kneza Muncimira, proširuje svoj repertoar novim motivima, podižući ujedno time i kvalitet svojih reljefa. Upozorio sam tada na podatak iz darovnice kneza Muncimira u kojoj je upravo Budimir potpisan kao prvi među županima (*Signum manu Budimiro, zuppani palatii*), iz čega se lako da zaključiti da su se knez i njegov župan koristili uslugama istih klesara³⁹.

Smještanjem izvornog mjesta trabeacije s Muncimirovim natpisom na Crkvinu u Biskupiji, u nekadašnju katedralu hrvatskoga biskupa, u crkvu Sv. Marije na Kosovu s kneževskim mauzolejom, još se jedan iznimno značajan lokalitet dovodi u izravnu vezu s djelovanjem *Benediktinske klesarske radionice*⁴⁰. Time se ujedno otvara mogućnost sustavnijem sagledavanju njezine produkcije. Naime, kao što je to dobro poznato, nema u Hrvatskoj lokaliteta na kojem je sačuvano toliko mnogo predromaničkih reljefa kao na tom mjestu. Stoga valja raspoznati

među brojnim reljefima one koji bi se mogli ubrojiti u spomenuti radionički krug. Što se dijelova trabeacije tiče, koji su i najprepoznatljiviji proizvod *Benediktinske radionice*, njih u Sv. Mariji ne treba očekivati mnogo već i zato što su barem pojedini njezini dijelovi preneseni tijekom 12. stoljeća u Uzdoľje, u crkvu Sv. Ivana. Pa ipak, dva oštećena zabata oltarne ograde u čijem se središtu prepoznaje križ što ga ispunja tropruta pletenica, a okružen je rozetama, uvelike su nalik onome na Muncimirovu zabatu iz Uzdoľja (sl. 6). Već sam na drugom mjestu istaknuo da spomenuta dva zabata čine morfološki usklađenu cjelinu s reljefima koji su pripadali oplati stubišta ambona, a čija je površina prekrivena istim takvim rozetama isklesanim unutar troprutih medaljona (sl. 7)⁴¹. Na obodu tih ploča sa stubišne ograde ambona nalazi se "pasji skok", kao što je to redovit slučaj na trabeacijama oltarnih ograda. Sastoji se od glatkih i neprofiliranih kuka koje su izravno usporedive s onima iz Stupova u Biskupiji, iz Lepura, iz Otrisa i iz Sv. Krševana u Zadru (sve lokaliteti na kojima je djelovala *Benediktinska radionica* pa i s jednom pločom iz ruševina crkve Sv. Ivana u Uzdoľju koja je najvjerojatnije, također pripadala oplati stubišta

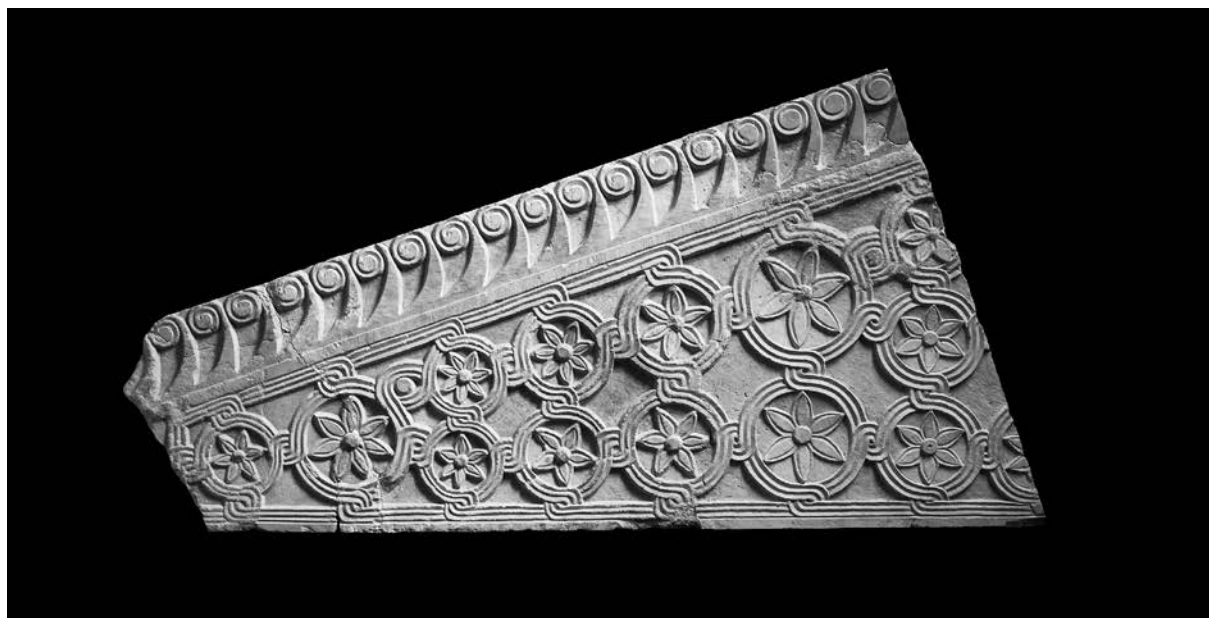
³⁸ N. JAKŠIĆ, Klesarstvo u službi evangelizacije, *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*. (Ur.: A. Milošević), Split, 2000., str. 208-210.

³⁹ Vidi bilješku 37.

⁴⁰ O benediktinskoj klesarskoj radionici vidi: N. JAKŠIĆ, Skulptura Branimirova doba u Hrvatskoj, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira*, (ur.: Š. Batović), Zadar, 2002., str. 111-121.

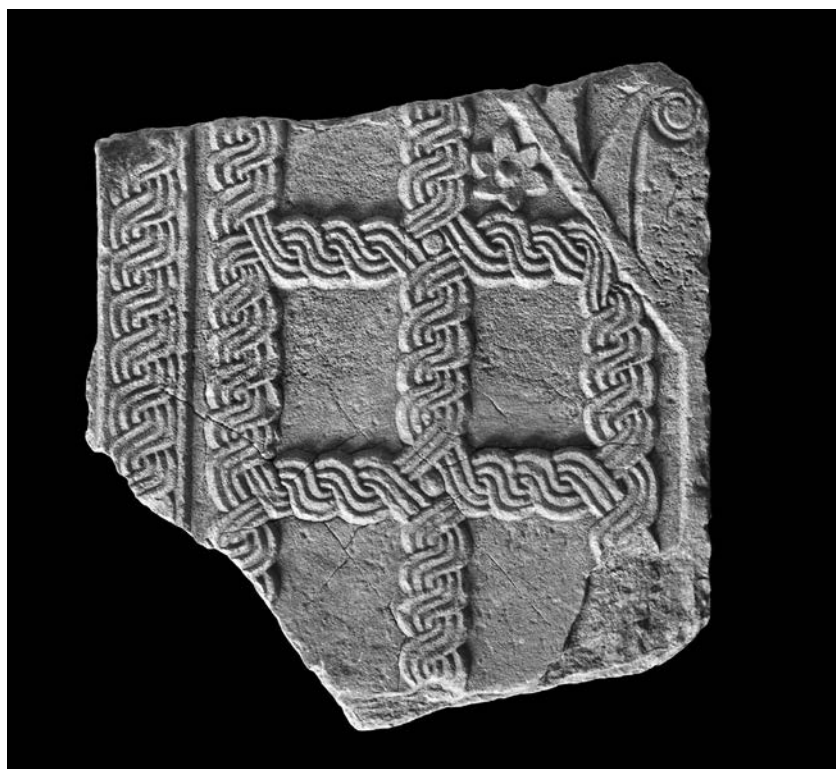
⁴¹ N. JAKŠIĆ, Zabata oltarne pregrade, str. 97-110. Tada sam, prije više od 30 godina, vrlo oprezno predložio da se ova skupina reljefa datira u prvu polovinu 9. stoljeća, što je začudo bilo široko prihvaćeno (Burić, Delonga, Jurković). Danas, nakon što su cjelovitije sagledani radionički opusi, postaje jasno da je ta datacija, predložena bez naročitih oslonaca, neodrživa.

sl. 7. Ograda ambona na Crkvini u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

ambona (sl. 8, u crkvi Sv. Ivana u Uzdojlu sigurno nije bilo ambona). Na toj ploči zapaža se i rozetu, a jednako tako i kasetriranje troprutom pletenicom, što onda osnažuje zaključak da je to jedna od onih novosti u repertoaru *Benediktinske radionice* koja se uočava u kasnijoj fazi njezina djelovanja, onoj iz Muncimirova doba⁴². Tako činjenica da je *Benediktinska radionica* ostavila traga svojega djelovanja na Crkvini u Biskupiji otvara nove mogućnosti boljem razumijevanju njezina opusa i sagledavanju raznovrsnosti njezina repertoara. Iz ruševina te crkve potječu brojni pluteji i pilastri oltarne ograde sačuvani u *Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, pa valja istražiti koji bi od tih pripadali ovoj klesarskoj produkciji. Jedan od pilastara (sl. 9) iz Crkvine u Biskupiji već sam davno povezao sa spomenutim ulomcima oplata ambona i odgovarajućih zabata s rozetama jer pokazuje posve isti dekorativni sustav i kvalitet klesanja. Valja podsjetiti na to da poznaje-

sl. 8. Ulomak s ograde ambona iz Uzdojla, foto: A. Z. Alajbeg.

⁴² Na izravnu morfološku povezanost ulomaka ambona iz Crkvine u Biskupiji i iz Uzdojla upozorio je već T. Burić koji ispravno zaključuje da je ovaj ulomak u Uzdojlu najvjerojatnije prenesen iz Crkvine u Biskupiji. S njim povezuje još jednu ploču, također pronađenu u Uzdojlu što je posve prihvatljivo. (*HiK Katalog*, str. 207). Međutim upravo spomenuta ploča nosi na sebi tipične geometrijske ornamente *Benediktinske radionice*, čime nedvosmisleno dodatno pokazuje da i ambon s Crkvine pripada tom radioničkom krugu. Prema tome sve ih valja datirati u Muncimirovo doba i sve ih valja sagledati kao dio iste cjeline iz nekadašnje kneževske zadužbine s vladarskim mauzolejem u crkvi Sv. Marije u Kosovu.

mo neka posebna dekorativna rješenja na plutejima benediktinskih klesara, zahvaljujući ponajprije nalazima na Stupovima u Biskupiji, u Kuli Atlagića, u Ninu i Muću, dakle sve lokalitetima na kojima je *Benediktinska klesarska radionica* ostavila traga svoga djelovanja. Plutej iz Nina (sl. 10) pokazuje na svom vijencu dvostruki niz nasuprot okrenutih i

sl. 9. Pilastar iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 10. Plutej iz Nina, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 11. Ulomak ambona iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

međusobno učvorenih perca⁴³ pod kojim je strogo geometrijski organizirana dekoracija pluteja. Isto takvo rješenje vijenca zapaža se i na ulomku ambona (sl. 11), na plutejima kao i na jednom pilastru iz Crkvine u Biskupiji (sl. 12). Takvim vrlo precizno klesanim motivom, bile su prekrivene cijele površine pluteja na Crkvini (sl. 13) i jednog na Stupovima u Biskupiji (14). Pritom je na vijencu niz položen vodoravno, poput friza, a na pluteju je, međutim, usustavljen okomito u više usporednih stupaca, tako da sučelice postavljeni pereci stvaraju dojam medaljona. Već je zapaženo da se *Benediktinska radionica* koristi i jednim, inače razmjerno rijetkim motivom troprutih kružnica koje se ritmički međusobno presijecaju i slažu u stupce. Na taj je način

⁴³ Zapaža se isti motiv na još nekim reljefima čiji nastanak nije povezan uz djelovanje *Benediktinske radionice*, pa o tome valja voditi računa jer nije u tom smislu postojao monopol na uzorak. Zato podsjećam na vijenac poznatog pluteja s pentagramom iz splitske krstionice koji je nastao tek u 11. stoljeću. Isto tako u Splitu na pilastru pronađenom u prigodi razgradnje kapele Sv. Dujma. A. PITEŠA, *Ranosrednjovjekovni kamni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split, 2012., str. 46. No, ovi su datirani puno ranije vidi: I. BASIĆ - M. JURKOVIĆ, Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, Split, 2011., str. 149-158.

ornamentiran jedan relativno dobro sačuvan plutej iz Otresa (sl. 15) uz koji je pronađeno i nešto manjih ulomaka⁴⁴. Usporedbe sam mu za sada uočio u Gradcu kod Drniša, (sl. 16)⁴⁵ na Crkvini u Biskupiji, u Lepurima (sl. 17) i na Kapitulu kod Knina

⁴⁴ Plutej je objavljen kao nalaz iz Crkvine u Biskupiji (inv.br. 2936, *HiK Katalog*, str. 203). No, ta informacija nije točna. Poznato je da je muzejska građa iz muzeja u Kninu selila tijekom Drugog svjetskog rata u vrlo složenim uvjetima i da su mnogi podatci o spomenicima u tim prigodama izgubljeni. Stoga je često identifikacija pojedinog spomenika nesigurna. Tako je i u ovom slučaju. Spomenuti se plutej, naime, vidi na povijesnoj fotografiji iz Kninskog muzeja (sl. 25) zajedno s ostalim ulomcima iz Otresa i vjerojatno odatle i potječe. Toga se, nažalost, nisam sjetio prije kada sam pisao o srodnim reljefima iz Otresa, pa sam ga propustio spomenuti kao reljef s tog lokaliteta. Vidi u: N. JAKŠIĆ, *Varvarina praeromanica, Studia Varvarina*, 1, Zagreb, 2010., str. 22. Tamo su kasnije pronađena još dva ulomka koji su sada integrirani u isti plutej na sl. 15.

⁴⁵ Nakon što su objavljeni novi ulomci reljefa s ovog lokaliteta (M. ZEKAN, *Kratki prikaz rezultata arheološkog istraživanja crkve Porodenja Marijina u Gradcu kod Drniša i groblja uz nju, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000., str. 277.) postaje razvidno da su i ti isklesani u *Benediktinskoj klesarskoj radionici*.

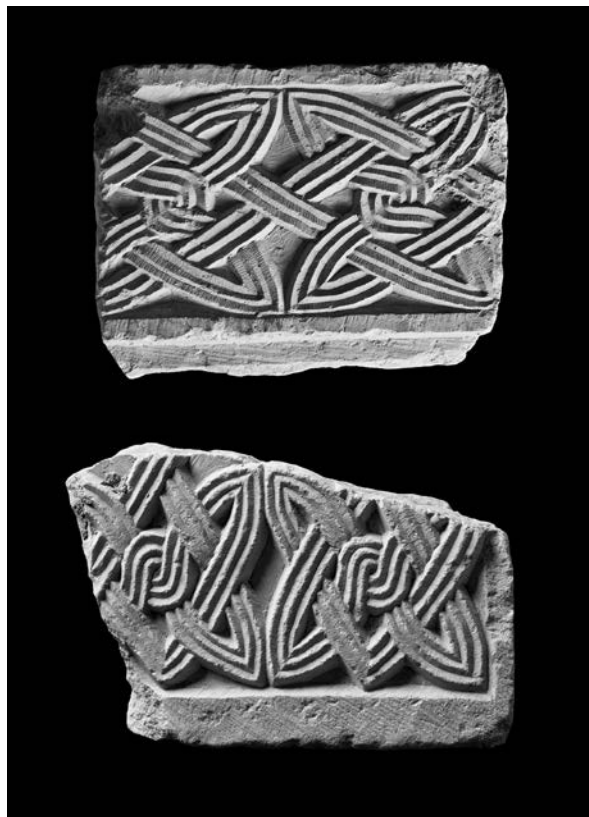
sl. 12. Ulomak pilastra iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 13. Ulomak pluteja iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

(sl. 18)⁴⁶. No, primjerci iz Kapitula i iz Biskupije dodatno su srodni po tome što u čvorovima, koji povezuju kružnice, imaju okulus. Moj je dojam, da su se odloženi pluteji iz stare katedrale Sv. Marije u

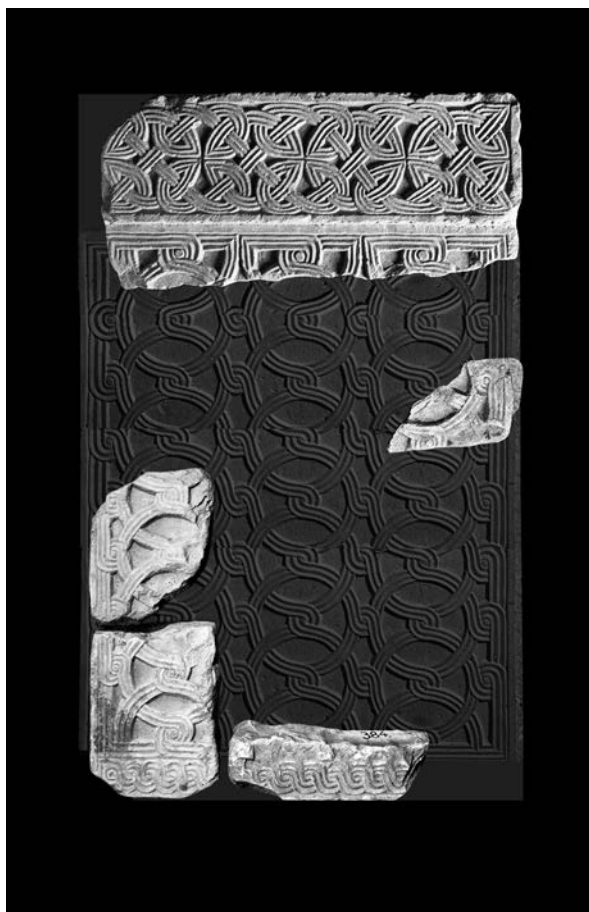
⁴⁶ Primjerci koji su objavljeni kao nalazi s Kapitula, bili su u neko kasnije doba preklesani. Vidi T. BURIC, *Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 18, Split, 1988., str. 95, 106, T. VIII, 13, 14 i 15. Na jednome je uočljiva romanička profilacija, pa je razvidno da je bio korišten pri izgradnji nove katedrale na Kapitulu. To, uostalom, nije jedini slučaj. I poznati posvetni natpis iz 13. stoljeća, na kojemu se čita ime biskupa Nikole i posveta crkve sv. Bartolomeju, isklesan je također na poledini jednog predromaničkog pluteja Vidi N. JAKŠIĆ, *Hr-*

sl. 14. Ulomci dvaju pluteja sa Stupova u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 15. Plutej iz Otresa, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 16. Ulomci pluteja iz Crkvine u Biskupiji, foto: A. Z. Alajbeg.

Kosovu (Crkvina u Biskupiji) korišteni prilikom izgradnje nove katedrale Sv. Bartolomeja na Kapitolu tijekom 13. stoljeća. Kninska biskupska crkva, koja se je tada gradila na novoj lokaciji, na Kapitolu, bila je baštinikom građe sa stare katedrale u Kosovu, pa su se graditelji mogli posve legalno koristiti njezinom građom⁴⁷. Jedino tako se može objasniti znatna raznolikost reljefa koji su pronađeni na Kapitolu.

vatski srednjovjekovni krajobrazi, str. 44. Raspravljani se motiv uočava i na jednoj od dviju ploča s Kapitolu na kojima je uklesan poznati natpis Držislava. No, njegova se klesarska izvedba uvelike razlikuje od spomenutih reljefa pripisanih *Benediktinskoj klesarskoj radionici*.

⁴⁷ Pojava se može slikovito ilustrirati jednim zadarskim primjerom. Kada je naime tijekom 17. stoljeća nekadašnja crkva Sv. Stjepana postala baštinikom Sv. Marije Velike, porušene u 16. stoljeću i nikad dovršene crkve Sv. Šimuna, onda na novu lokaciju nije prenesena samo raka Sv. Šimuna, nego i drugi inventar, gotičke skulpture sa starog zvonika Sv. Marije Velike i njezina oltarna pala. Da bi se dovršio zvonik nove crkve Sv. Šimuna, demontiran je cijeli vijenac njegove pretahodnice (nedovršene crkve Sv. Šimuna) s poprjsjima starozavjetnih proroka koji su okrunili vijenac novo-

sl. 17. Ulomak pilastra iz Lepura, foto: A. Z. Alajbeg.

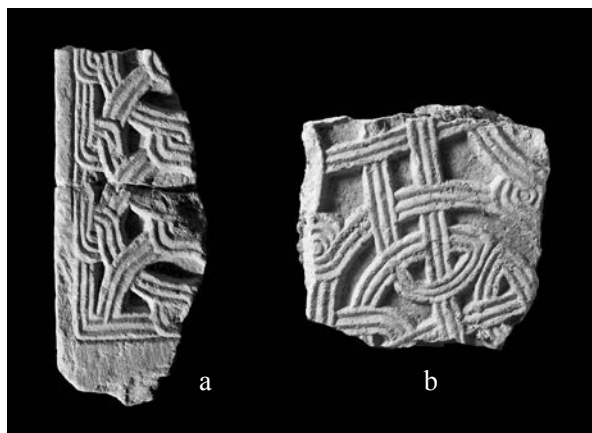

sl. 18. Ulomak prerađenog pluteja iz Kapitula, foto: A. Z. Alajbeg.

U svakom slučaju ovaj je motiv vrlo specifičan upravo za *Benediktinsku radionicu* i zamijećen je, za sada, isključivo na lokalitetima na kojima je baš ona djelovala: u Otresu, na Crkvini u Biskupiji, u Gradcu kod Drniša i u Lepurima. Kapitul bi u tome bio neobičan izuzetak⁴⁸. Inače, ovaj motiv nalazimo i izvan kneževine Hrvatske, primjerice u crkvi Sv.

ga zvonika. Vidi: *Prošlost Zadra*, vol. 3, Zadar, 1987, str. 547. – N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Kiparstvo I*, str. 254-256. – E. HILJE - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Slikarstvo*. Zadar, 2006., str. 214-217.

⁴⁸ Nalazimo ga, međutim, i na dva ulomka iz Rapovina kod Livna. Vidi: V. DELONGA, Latinski epigrafički spomenici starohrvatske župe Livno, *Livanjski kraj u povijesti*. (Ur.: B Marijan), Livno, 1994., str. 83, (e, f.). No klesanje pokazuje da to nisu reljefi *Benediktinske klesarske radionice* već *Dvorske klesarske radionice*

sl. 19. Ulomci dvaju pluteja iz Graca kod Drniša, foto: A. Z. Alajbeg.

sl. 20. Impost kapitel iz Graca kod Drniša, foto: A. Z. Alajbeg.

Petra u Dubrovniku⁴⁹, ili pak u Istri⁵⁰. Poznat je i izvan Hrvatske, a osobito je zastupljen u pokrajini Lazio u Italiji, gdje ga nalazimo na više lokaliteta: Civita Castellana, Sant'Oreste al Soratte, Campagnano di Roma, Castel Sant'Elia, Civitella S. Paolo, Nepi, Orte, Ronciglione, Sutri, Tuscania i Viterbo 9. stoljeća⁵¹.

Vijenac pluteja s ornamentom (sl. 16) iz Crkvine tim je riješen, međutim, drugačije nego u Otresu. Tvori ga beskonačna tropruta vrpca koja u složenom duktusu stvara privid nizanja krupnih prepletenih kružnica sastavljenih od zasebnih polutka. Ta dva različita geometrijska motiva na pluteju iz Crkvine u Biskupiji, od kojih je jedan isklesan na glavnoj ploči, a drugi na njegovom vijencu, zapažaju se na ulomcima iz Sv. Marije u Gradcu u Petrovom polju (sl. 19a)⁵², na lokalitetu koji, ne samo iz ovog razloga valja, također, uključiti u popis onih svetišta čiji je interijer liturgijskim instalacijama opremala

sl. 21. Ulomak arhitrava iz Graca kod Drniša, foto: A. Z. Alajbeg.

koja je klesala oltarnu ogradu u Livnu. Ovo je vrlo slikovit primjer koji nam pojašnjava razliku između onoga što je isklesano od načina na koji ili kako je nešto isklesano. Ovdje je bez sumnje riječ o tome da klesari Dvorske klesarske radionice "posuđuju" nešto od repertoara Benediktinske klesarske radionice koja je bila kvalitetnija pa vjerojatno i uspješnija. To da su obje djelovale uglavnom istovremeno (približno u doba kneza Branimira) izlišno je tumačiti.

⁴⁹ Ž. PEKOVIĆ, *Crkva Sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*. Dubrovnik-Split, 2012., str. 132-135.

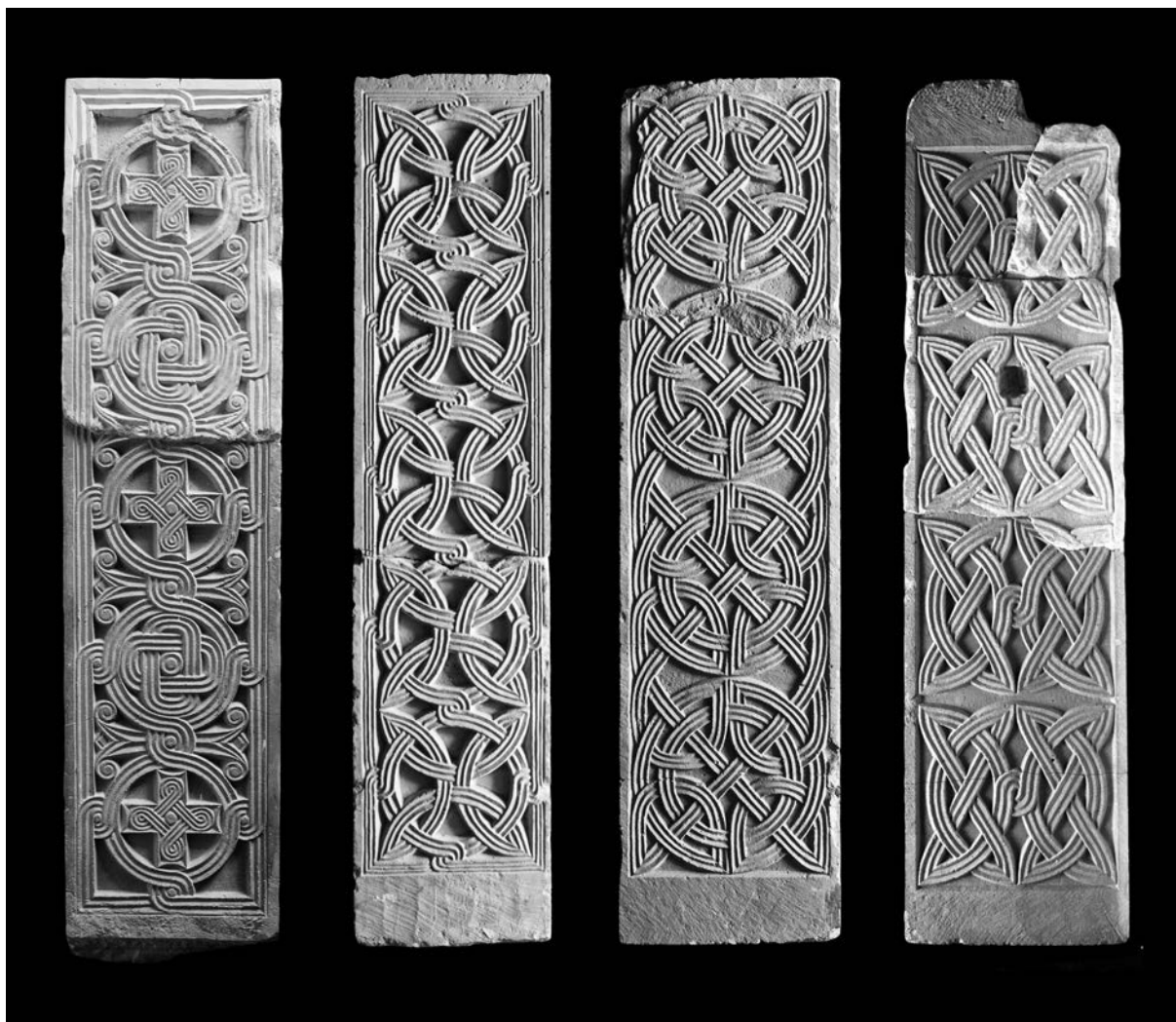
⁵⁰ M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Novigradski lapidarij*. Novigrad, 2006., str. 57-65.

⁵¹ Vidi: J. R. SERRA, *La diocesi dell'alto Lazio. Corpus della scultura altomedievale*. Vol. VIII, Spoleto, 1974., str. 75, 100, 101, 125, 126, 133, 136, 144, 153, 175, 196, 209, 228-229, 254, 262, 275, 287.

⁵² M. ZEKAN, *Kratki prikaz rezultata*, str. 277.

Benediktinska radionica. Štoviše, još se jedan tip složene geometrijske dekoracije na plutejima iz Crkvine u Biskupiji i iz Sv. Marije u Gradcu (sl. 19b) usuglašavaju. Cijeli je niz morfoloških osobitosti koji malobrojne reljefe iz Gradca povezuju s različitim reljefima s više lokaliteta na kojima je puđano potvrđena djelatnost *Benediktinske radionice*. Tako detalj s jednog impost-kapitela (sl. 20), koji je ukrašen učvorenim kružnicama, izravno podsjeća na zabat s imenom Budimira u Kuli Atlagića. Što je još važnije s tog položaja u Gradcu sačuvani su ulomci trabeacije, čak s natpisom koji spominje sv. Petra jer mu je crkva bez svake sumnje bila posvećena. Konačno otuda i toponimom Petrovo polje, sačuvan do danas⁵³. Pasji skok na toj trabeaciji (sl. 21) posve je u suglasju s onim u Kuli Atlagića, Ninu, Muću i Uzdojlu, dok je dekoracija vijenca,

⁵³ V. DELONGA, *Latinski epigrafički*, str. 90-91 i 587. – N. JAKŠIĆ, *Il culto di san Pietro nella Dalmazia paleocristiana e medievale, San Pietro e san Marco - arte e iconografia in area adriatica* (ur.: L. Caselli), Roma, 2009., str. 64-69.

sl. 22. Ulomci pilastara i pluteja pripisanih *Benediktinskoj klesarskoj radionici* iz Crkvine u Biskupiji i iz Uzdoľja, foto: A. Z. Alajbeg.

postavljenog između pasjeg skoka i natpisa, riješena na osobit način, presijecajućim arkadama.

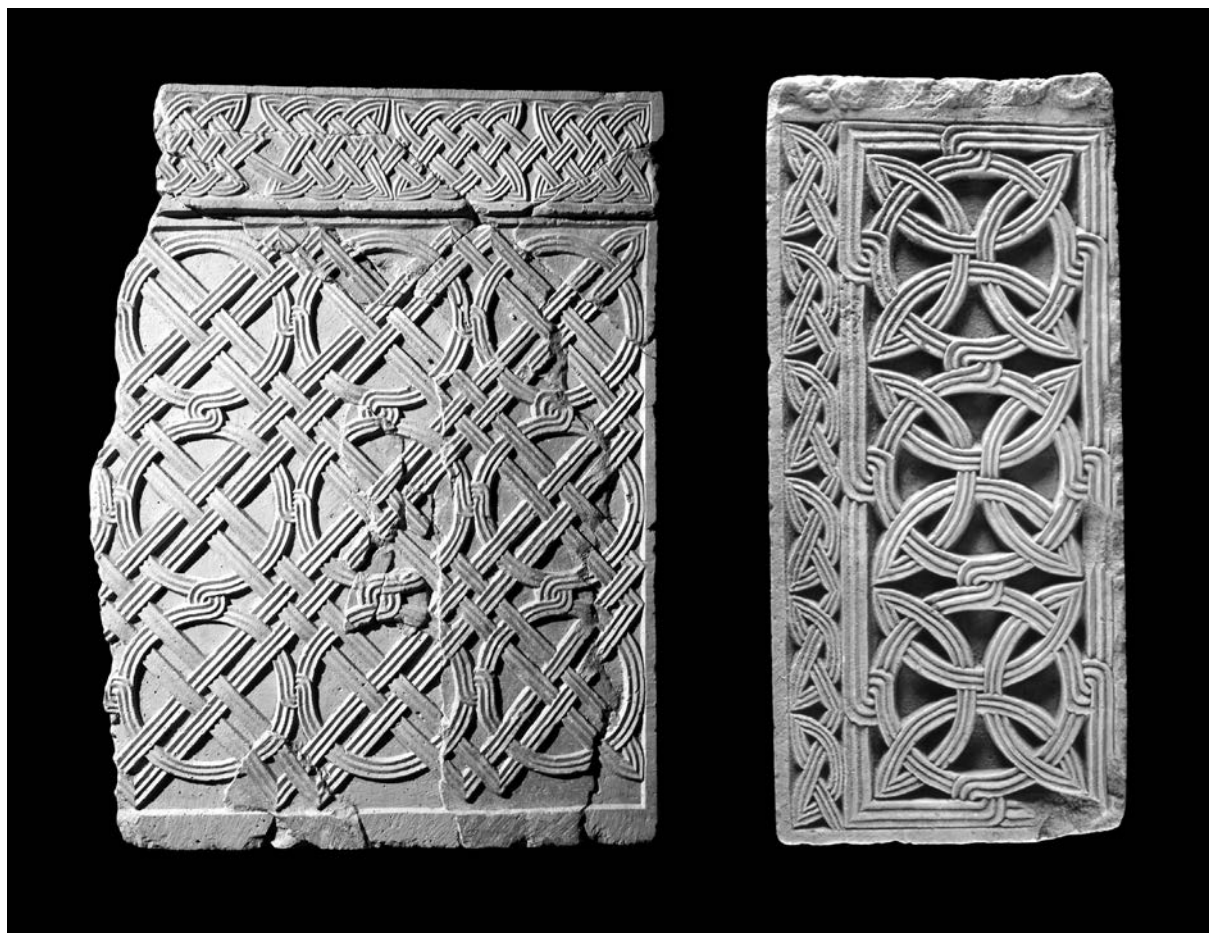
Cijeneći uočenu raznovrsnost u izboru motiva, gdje se uz dominantne geometrijski organizirane troprute preplete pojavljuje, doduše u manjem broju, i poneki motiv iz florealnog ili pak simboličkog repertoara, smatram da se *Benediktinskoj radionici* mogu pripisati još neki pluteji i pilastri s lokaliteta Crkvina u Biskupiji. Naravno, samo oni kod kojih su površine klesane besprijekorno precizno što je jedna od temeljnih odlika radionice. Utoliko donosim njihove ilustracije bez detaljnijeg opisivanja uzoraka (sl. 22. i 23).

Manji ulomak nekog zabata s ostatkom teksta ...MVS... i arhitrava s ostatkom teksta ...BOS... imaju na obodu kuke karakteristične za *Dvorsku klesarsku radionicu*, čija je djelatnost, također posvjedočena u nalazima iz Crkvine u Biskupiji⁵⁴, pa je opravdano pretpostavljati da su i oni s tog lokaliteta.

Među raznovrsnim reljefima u Uzdoľju mogu se izdvojiti dva čija su svojstva karakteristična za *Klesarsku radionicu iz razdoblja kneza Trpimira*. Riječ je ponajprije o jednome cjelovito sačuvanom pilastru koji je L. Marun zapazio na jednome grobu (sl. 24). O njemu je u lipnju 1927. godine sastavio dvije bilješke u svojim dnevničkim zapisima:

7. 6. 1927. "Bio sam s prof. Ivekovićem na groblju Sv. Luke i bunaru Pločašu u Uzdoľju. Iveković je uzeo mjere srušene crkve, dok nacrt ulomka pluteja što je na grobu Babića, a željeo ga, nije napravio jer su vlasnik ili seljani podignuli gomilu kamena nad istim i to s prozirnom neprijatnom svrhom. Ja ovom zgodom nisam na groblje pristupio nego

⁵⁴ N. JAKŠIĆ, *Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 22, Split, 1995., str. 141-150.

sl. 23. Ulomci pluteja pripisanih *Benediktinskoj klesarskoj radionici* iz Crkvine u Biskupiji i Uzdoľja, foto: A. Z. Alajbeg.

podaleko se od istoga držao, pribojavajuć se a to ne bez temelja kakvim neugodnostima⁵⁵.

29. 6. 1827. "Oдавle prosljedio sam na groblje sv. Luke. Dao napraviti odljevak pluteja što je napravljen nad grob nekog Babića⁵⁶. Odljevak toga pilastra nalazi se i na povijesnoj fotografiji s Lujom Marunom u Kninskom muzeju (prvi s lijeva), a primjetno je i to da je trima vijecima, rapoređenim po okomici, pričvrpćen za dasku koja mu je služila kao podloga (sl. 25). Odljevak nije sačuvan u Muzeju HAS, a ne zna se ni sudbina originala.

Marun je tako iste godine u svom članku o nalazima iz Uzdoľja donio vrlo dobru fotografiju pilastra (koji on naziva plutejem) "...pluteja, što leži još nad grobom djeteta Anđelije ud. Babića na istome groblju⁵⁷. Svi dekorativni elementi na tom pilastru (križ, virovite rozete i ljljani) ukazuju na odlike

Klesarske radionice iz razdoblja kneza Trpimira i izravno su usporedivi ponajprije s nalazima iz Plavna gdje su pronađeni brojni reljefi ove radionice⁵⁸. Ova konstatacija pomaže da se i jedan plutej, nekoć uzidan u bunaru Pločaš (sl. 26) u Uzdoľju, također, dovede u vezu s istim klesarima⁵⁹. Na njemu su, naime, raspoznatljivi dekorativni motivi uobičajeni za istu klesarsku radionicu ponovno s izravnim komparacijama u nalazima iz Plavna (virovita roze-

⁵⁵ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 286-287.

⁵⁶ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 288.

⁵⁷ L. MARUN, Ruševine crkve Sv. Luke, str. 296.

⁵⁸ Usporedi reljefe kod S. GUNJAČA, *Tiniensia archaeologica - historica - topographica I, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 6, Zagreb, 1958., sl. 15 i 17.

⁵⁹ Zanimljiva je primjedba M. Abramića o ovom pluteju koju u svojem dnevniku donosi L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 266: "Zatim odvezli smo se do bunara Pločaša u Uzdoľju i tu sam pokazao dr. Abramiću oveći uzidan ulomak naše rezbarije, o kojoj se dr. Abramić, usuprot mojem nagadjanju izjavio da ne pripada ruševinam groblja sv. Luke nego nekim drugim nepoznatim u blizini ruševinama". Godine 1995. fragment toga pluteja je demontiran iz zida bunara i prenesen u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (usp.: A. MILOŠEVIĆ, *Nove akvizicije*, str. 325).

sl. 24. Pilastar iz Uzdoľja, prema: L. Marunu.

sl. 25. Odljev pilastara iz Uzdoľja na fotografiji u Kninskomu muzeju, (Fototeka Muzeja HAS).

ta, ljljan, i palmeta)⁶⁰ te karakteristična S-volutica zamjetna na reljefima iz Kašića i Pridrage⁶¹.

Ovime sam pokušao pokazati kako je Lj. Gudelj zaista bio u pravu kada je konstatirao da se u nalazima iz Uzdoľja raspoznaju *sastavci najmanje četiri različite oltarne ograde*⁶². Za tri, od te četiri skupine lako je raspoznati izvorište na Crkvini u Biskupiji. No, plutej i pilastar koji pokazuju karakteristike *Klesarske radionice iz razdoblja kneza Trpimira* zasigurno ne potječe s Crkvine jer među brojnim reljefima s tog lokaliteta nema onih koji bi upućivali

na djelatnost ovih klesara. To znači da su ta dva reljefa donesena u Uzdoľje s nekog drugog obližnjeg položaja, dakako s onog na kojemu je djelovanje te klesarske radionice pouzdano ustanovljeno. Najvjerojatnije je riječ o ruševinama na Lopuskoj glavici u Biskupiji, premda u kninskoj okolici ima i drugih lokaliteta na kojima su posvjedočeni reljefi tih odlika, ponajprije onaj u Plavnu, koji je u tom smislu ovdje već spomenut, a zatim u Vrpolju koji je mnogo bliži Kninu, pa time i Uzdoľju. Ipak ruševine na Lopuskoj glavici najbliže su Uzdoľju. Osim toga u nalazima s Lopuske glavice nedostaje puno građe, osobito pluteja i pilastara, pa primjerci pronađeni u Uzdoľju objašnjavaju donekle i zašto je tomu tako.

Zaključujući raspravu o predromaničkim reljefima i važnim natpisima s njima tijesno povezanim, u kojoj sam pokušao pokazati kako sama lokacija na kojoj je neki povijesni spomenik pronađen ne mora

⁶⁰ Usporedi kod S. GUNJAČA, *Tiniensia*, sl. 17, 18 i 19.

⁶¹ Za Kašić vidi V. DELONGA *Starohrvatska crkva na „Mastirinama“ u selu Kašiću kod Zadra, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 18, Split, 1990., str. 39-89, T VII/a, a za Pridragu u: S. GUNJAČA, *Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 8-9, Zagreb, 1963., str. 7-65, T. VII/27.

nipošto biti presudna u promišljanjima o njegovoj izvornoj namjeni i impostaciji, navest ću samo neke od poznatih primjera koji su na srodan način tijekom vremena izmješteni iz ambijenta u kojemu su bili izvorno postavljeni.

Prisjetimo se samo rasprave M. Barade o misio-narskoj aktivnosti Ivana Ravenjanina među Hrvatima, samo zato što je polagao puno povjerenje jednome luku s oltarne ograde pronađenom u Kaštel Sućurcu⁶³. Kada je, međutim, gotovo sa sigurnošću utvrđeno da je zapravo riječ o dijelu oltarne ograde koja je izvorno bila postavljena u Splitu i to u samoj katedrali, a koji je u Sućurac dospio najvjerojatnije pri kraju 14. stoljeća u doba kada je nadbiskup Andrea Benzi podizao palaču na tome mjestu, pale su sve povijesne konstrukcije koje su se ponajprije oslanjale na mjesto nalaza luka s natpisom⁶⁴.

Zadržimo li se samo u istom zemljopisnom prostoru prisjetit ćemo se i pluteja s oltarne ograde od kojih je sklopljen krstionički zdenac splitske katedrale i svih rasprava o njihovom izvornom podrijetlu iz crkve Sv. Petra i Mojsija u Solinu koje su počele s poznatim Dyggveovim prijedlogom⁶⁵. Novi nalazi nekoliko predromaničkih reljefa koji su zatečeni u zidovima džamije u Klisu pokazuju da su ruševine u solinskoj Šupljoj crkvi korištene kao izvor građevinskog materijala još i u tursko doba⁶⁶.

sl. 26. Plutej sa Pločaša, foto: A. Z. Alajbeg.

Kao što je splitski luk dospio u nadbiskupski ljetnikovac u Kaštel Sućurcu, tako je i jedan zadarski zabat iz katedrale dospio u nadbiskupski ljetnikovac u Sukošanu, o čemu u literaturi nema prijepora⁶⁷. Moj prijedlog da se zabat na splitskome Sustjepanu s prikazom *Maiestas Domini* protumači kao reljef koji je onamo dospio s izbjeglicama iz Knina u literaturi je također usvojen⁶⁸.

Moglo bi se nizati još primjera koji su u literaturi zabilježeni, no ovdje sam iznio one koji, ovisno o lokaciji i interpretaciji, znatnije mijenjaju povijest graditeljskog spomenika, kako onoga na kojemu je reljef zatečen, tako i onoga s kojega je izmješten. Nema sumnje stoga, da svaki novi, srodan prijedlog

lozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 42, Split, 2011., str. 29 -67. Autor smatra da su spomenuti reljefi izvorno pripadali navodnoj predromaničkoj crkvi Sv. Vida na Klisu. Niti je uspio dokazati da su otkopani građevni ostaci uz džamiju predromanički, niti je dokazao da je povijesno zabilježena crkva Sv. Vida na Klisu prije 17. stoljeća. Polemika s autorom oko ovih reljefa zauzela bi ovdje previše prostora, pa ju valja odložiti za neku posebnu prigodu.

⁶⁷ N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Kiparstvo I*, str. 139.

⁶⁸ N. JAKŠIĆ, Romanička klesarska radionica, str. 27-33. Prihvataju ga V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 68-72. – J. BELAMARIĆ, Romaničko kiparstvo, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva* (ur. I. Fisković), Zagreb, 1997., str. 45. – J. BELAMARIĆ, Pojava hrvatske romaničke skulpture, u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Split, 2002., str. 13. – T. MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*. Vol. 3, Split, 2011, str. 373.

⁶² L.J. GUDELJ, Ruševine crkve svetog Ivana, str. 57.

⁶³ M. BARADA, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 18-21, (*Serta Hoffilleriana*), Zagreb, 1940., str. 401-418.

⁶⁴ S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, vol. 2, Zagreb, 1973. Posljednje o tome vidi u: I. BASIĆ - M. JURKOVIĆ, Prilog opusu, str. 161 i dalje.

⁶⁵ E. DYGGVE, Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 56-59, Split, 1957., str. 238-243. Pregled literature o problemu vidi u I. FISKOVIĆ, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*. Split, 2002., str. 253-289. Neki autori ne usvajaju ovu tezu, no osobno smatram da nisu iznijeli dovoljno snažnih protuargumenata. Vidi: T. MARASOVIĆ, O krsnom bazenu splitske krstionice, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 24, Split, 1997., str. 7-56. – T. BURIĆ, Pluteji oplata splitske krstionice (vrijeme i okolnosti postanja), u: *Zbornik Tomislava Marasovića* (ur. I. Babić, A. Milošević, Ž. Rapanić), Split, 2002., str. 301-327. – G. NIKŠIĆ, Novi nalazi u koru katedrale sv. Dujma, *Kulturna baština*, 31, Split, 2002., str. 139-162.

⁶⁶ Reljefe je objavio R. BUŽANČIĆ, Crkve sv. Vida na Klisu i sv. Marije u Blizni Gornjoj. Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća, *Pri-*

u tome smislu mora biti iznesen zaista s valjanom argumentacijom. U slučaju Uzdoľja riječ je o tome da tamo nema ni povijesno, niti arheološki posvjedočene sakralne građevine podignute prije 12. stoljeća u kojoj bi natpis s imenom kneza Muncimira bio postavljen.

S druge pak strane u nešto drugačijem svjetlu nam se pokazuje crkva Sv. Marije u Kosovu, kneževski mauzolej s prebogatom ostavštinom predromaničkih reljefa, no do sada bez ijednog važnog

kneževskog natpisa, tek s jednim ulomkom na kojemu su ostaci titule DVX GLO...⁶⁹. Prilika je u ovoj prigodi podsjetiti kako brojni reljefi s tog lokaliteta nisu nikada integralno objavljeni, a riječ je o najbogatijem nalazištu unutar predromaničkih reljefa iz kneževine Hrvatske. Kada mu se pribroje reljefi iz Uzdoľja, postaje još bogatijim i još zanimljivijim. Stoga objava građe s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina ostaje nezaobilazna zadaća struke koju bi najskorije valjalo obaviti.

⁶⁹ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 64.

* Članak je odlomak iz opširnije studije: *Benediktinska klesarska radionica*, a čini poglavlje u autorovoj knjizi koja bi uskoro trebala biti tiskana u izdanju 'Splitskog književnog kruga', pod naslovom: *Klesarstvo u službi evangelizacije - studije o predromaničkoj skulpturi u Dalmaciji*.

Nikola JAKŠIĆ

There was no erected church during the time of Prince Muncimir in the village Uzdolje near Knin

Archaeological research of the mediaeval church of St. John in Uzdolje near Knin in 2001 and 2002 provided for the first time a complete insight into the remains of the mediaeval structure and its architectural features. The interior of the single-nave rectangular building with semi-circular apse was divided into four vaulted traves by half-columns, situated along the lateral walls. These are features that are characteristic for Romanesque architecture at the Adriatic coast, in particular in the rural landscape. The famous inscription, which has been known for a long time, with the chiselled name of Prince Muncimir from 895 was discovered in the remains of the church. Along with this inscription, numerous other reliefs were also discovered there which indicate to the fact that they were carved during the 9th century.

The Church of St. John in Uzdolje was built by the local prefect in the 12th century who also gave instructions to compose the concise Latin inscription about this event, which reads as follows: IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT. This inscription is carved into an architrave of an altar screen from the 9th century. Based on the style, it is evident that it is an architrave that was originally placed in the church, of which the remains were explored at Crkvina in Biskupija near Knin, an archaeological site only a few kilometres away from Uzdolje. It is the mausoleum of Croatian rulers from the 9th century, which became the cathe-

dral of Croatian bishops in the 11th century. The author therefore concludes that an entire group of pre-Romanesque reliefs was taken from Crkvina in Biskupija during the 12th century to be used to furnish the Church of St. John in Uzdolje. These reliefs from the 9th century were no longer in use in the cathedral of the Croatian bishops since they were replaced by others in the last quarter of the 11th century, which is a well-known fact.

Most reliefs discovered in Uzdolje reveal features of the so-called Benedictine stonemasonry workshop, whose works were noticed at several sites in the Croatian Principality. Thanks to the dedicatory inscriptions in Nin, Muć and Otres, the activity of this stonemasonry workshop coincides with the reign of Prince Branimir (879-892). The reliefs discovered in Uzdolje confirm its activity also at the time of his successor Prince Muncimir. It thus becomes clear that the Benedictine stonemasonry workshop supplied the mausoleum of Croatian princes at Crkvina in Biskupija near Knin with liturgical furnishings also during the reign of Prince Muncimir. The author draws the attention to one group of reliefs from Crkvina in Biskupija which reveal features of the Benedictine stonemasonry workshop. At the same time he also indicates to the fact that the use of discarded pre-Romanesque reliefs is a common phenomenon and that many of them were discovered at sites for which they were not originally intended for.